

Ministerie van Infrastructuur
en Waterstaat

Snelstudie

Polarisatie

#6

Inleiding

In een snelstudie wordt de huidige kennis over een participatie-onderwerp kort samengevat. Een snelstudie biedt daarmee de mogelijkheid voor een professional om in een korte tijd zich te verdiepen in een participatie-onderwerp. Verdere verdieping bieden de verwijzingen naar (wetenschappelijke) literatuur en andere kennisbronnen.

Maatschappelijk onderwerpen waarbij de meningen ver uiteenlopen zijn er voldoende: klimaat, Zwarte Piet, migratie, intensieve veehouderij maar ook lokale onderwerpen zoals voetbalveldjes of een onveilige oversteekplaats. Tegengestelde standpunten vormen onderdeel van onze democratie: ze laten zien dat mensen actief een bepaald belang willen verdedigen, hun emoties kwijt willen en samen een groep vormen. Maar tegengestelde standpunten kunnen ook de tegenstellingen tussen groepen versterken en resulteren in spanningen tussen deze groepen en tot een toename van de segregatie. Dit noemen we polarisatie. Participatie is erop gericht om groepen en individuen juist met elkaar te verbinden en zo de polarisatie te verminderen. Deze snelstudie helpt de participatieprofessional een beter begrip van polarisatie te krijgen zodat deze er in de praktijk beter mee om kan gaan.

Wat is polarisatie?

Onbuigzaam en eigengereid, zo opereert Farmers Defence Force al maanden. Zonder het uitgebreide netwerk van gevestigde landbouwlobby's als LTO en ondanks omstreden uitspraken van kopstuk Mark van den Oever – hij vergeleek het lot van de boeren met dat van de Joden in de Tweede Wereldoorlog en dreigde namens FDF met stappen tegen 'verraders' van de landbouwsector – weet de beweging het stikstofdebat al maanden te domineren.

Volgens het RIVM is 46 procent van de stikstofneerslag in Nederland afkomstig uit de landbouw, maar veel boeren wantrouwen dat cijfer.

Over weinig partijen wordt hij enthousiast, zegt Sven Hoogland (20) uit Musselkanaal, vanochtend in de auto gestapt bij gebrek aan een trekker. Van de politiek verwacht hij weinig. Maar vooruit, FVD wil hij wel een kans geven. 'En als ze zich niet aan hun woord houden, staan we hier over twee jaar weer. Met dubbel zoveel trekkers.' (Rik Rutten, NRC, februari 2020)

Hoewel het optreden van de Farmers Defence Force misschien voor Nederland een extreem voorbeeld van polarisatie is, kunnen participatieprofessionals te maken krijgen met deze en andere vormen van verzet tegen verandering. Deze *snelstudie*

biedt daarom enkele handvatten om polarisatie te begrijpen en er constructief mee om te gaan.

Veel van wat we weten over polarisatie komt door onderzoek uit de VS. Sinds de jaren '90 beweren daar namelijk conservatieve politici dat de politiek in hoge mate gepolariseerd is. Volgens hen is er een soort 'culturele burgeroorlog' ontstaan, waarin een liberale elite de conservatieve, 'stille meerderheid' normen en waarden oplegt waar die laatste zich ten diepste van afkeert. Rond die beweringen is een heel onderzoeksveld van polarisatie ontstaan, waarin sociale wetenschappers en psychologen zijn gaan onderzoeken in hoeverre dat dat beeld van polarisering in de VS klopt.

De conclusies uit dit onderzoeksveld tot dusver zijn tweeeërlei. Enerzijds is er volgens de uitgevoerde studies, althans tot zeer kortgeleden, eigenlijk geen spoor van sterk uiteenlopende normen en waarden gevonden. Normen in de VS zijn vrij stabiel gebleven en liggen in het algemeen best dicht rondom het normatieve midden. De bewering van de Amerikaanse conservatieven klopt dus niet wat dit punt betreft (Fiorina en Abrams, 2008; Prior, 2013). Anderzijds is er echter wel het *gevoel* gegroeid dat er een culturele burgeroorlog woedt. Dat wil zeggen, er is een

aantoonbare toename van wantrouwen in de VS over 'de andere' partij (Iyengar et al., 2019).

Onderzoekers als Iyengar en collega's stellen daarom ook voor om twee verschillende vormen van polarisatie te onderscheiden:

1. Mensen die 'extremer' worden in hun opvattingen over morele vraagstukken (met andere woorden, *uiteenlopende normen en waarden*);
2. Het groeiende wantrouwen over 'anderen' (in de samenleving, of in de wijk) De auteurs stellen voor om het laatste *affectieve polarisatie* te noemen. Bij affectieve polarisatie wordt een ander weggezet als onbetrouwbaar, kwaadwillend en, soms, als minderwaardig. Het is vooral deze tweede vorm van polarisatie die de afgelopen decennia is gegroeid in de VS.

Het betreft echter geen exclusief Amerikaans fenomeen. Affectieve polarisatie kan overal, op iedere schaal ontstaan, van nationaal tot lokaal.

Door sommige medici en psychologen wordt dit geweten aan een diepgewortelde biologische behoefte om bij een groep te behoren en daarom om een onderscheid tussen een 'wij' en 'zij' te maken (zie Klein, 2018). Maar hoe verloopt dat proces van affectieve polarisatie nu precies? Brandsma (2016) definieert het als de groei van zwart-wit, wij-zij denken. Het is met andere woorden: een proces ('groei') waarin:

1. groepen ('wij en zij') steeds verder van elkaar af komen te staan
2. en de nuance steeds meer verloren raakt ('zwart-wit').

Dit proces heeft de neiging om zichzelf te versterken, omdat het bestaat bij de gratie van mensen die 'de grens opzoeken' van het fatsoenlijk maatschappelijke debat. Brandsma noemt zulke mensen *pushers*. De grens wordt door pushers dus steeds een beetje verder opgerekt. Die vicieuze cirkel kan echter doorbroken worden door instituties en, tot op zekere hoogte, dialoogpraktijken die 'het midden houden'. Het proces blijft echter ook ongrijpbaar en onvoorspelbaar, en kan, als een sociaal vuurtje, ernstig uit de hand lopen.

Waarom is polarisatie van belang?

Participatieprocessen gaan geregeld gepaard met conflicten. Polarisation kan een conflict voeden, met name ook in relatie tot ingrijpende veranderingen die bijvoorbeeld de energietransitie vraagt. Maar hoe vaker en intensiever partijen met elkaar in contact zijn, samen daadwerkelijk participeren, hoe meer zij elkaars denkbeelden beïnvloeden en elkaars zienswijze gaan waarderen. Met als gevolg minder polarisatie en meer verbinding.

De boerenprotesten uit 2020 vormen een krachtig voorbeeld van polarisatie, maar veel besproken is ook het verzet in de energietransitie ‘tegen windmolens’.

Verzet tegen windmolens in het Noorden

De protesten in het noorden werden feller. Boeren die investeerden in windmolens of die een stukje van hun land zouden verpachten aan een projectontwikkelaar, werden geïntimideerd. Bij een van hen vloog een schuur in brand. Er kwamen kerstkaartjes met dreigende teksten. Een loonwerker kreeg de schrik van zijn leven toen hij op het land van een windboer met de maaimachine op iets stuitte waardoor stukken metaal in het rond vlogen; hij was over een ketting gereden die met bindbandjes aan de maïsplanten was bevestigd. Een zoekactie op andere velden in de omgeving leverde nog meer metalen voorwerpen op. Ook politici moesten het ontgelden. Lokale en provinciale bestuurders werden op pamfletten afgebeeld met een nazi-pet op, compleet met hakenkruis. Hun werd kwalijk genomen dat ze de oren lieten hangen naar de kliek van windboeren en Haagse politici die de windmolens erdoor wilden drukken. Want intussen werd het ene na het andere bezwaarschrift van omwonenden van tafel geveegd. Ook door de Raad van State, die twee dagen lang hoorzittingen hield en in zo'n 150 pagina's een doorwrochte uitspraak presenteerde. De strekking: 't giet deur.

De hakken gingen in het zand. In de zomer van 2018 werden de eerste dreigbrieven bezorgd bij bouwbedrijven, leveranciers, banken en anderen die betrokken waren bij de aanleg van het windpark De Drentse Monden en Oostermoer, maar ook bij het windpark N33, verder noordwaarts richting Veendam. 'Wij staan niet in voor de veiligheid van uw personeel.' Was getekend: 'Belaagde en bedreigde burgers uit Groningen en Drenthe.' De Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding waarschuwde daarop voor radicalisering onder de noorderlingen die zich verzetten tegen windmolens. Dat was nog voordat er op diverse bouwlocaties asbest werd gevonden. Een pamflet meldde: 'Wie wind zaait, zal asbest oogsten.' (Marco Visscher, De Groene, oktober 2019)

Affectieve polarisatie speelt dit conflict duidelijk parten: 'nazi-bestuurders' en 'collaborerende boeren' staan recht tegenover de 'bedreigde burgers': een wij-zij denken waarin – net als bij de retoriek van de Farmers Defence Force – de nuance het onderspit heeft gedolven. Het conflict over de bestemmingsplannen had ook zonder zo'n wij-zij denken kunnen verlopen. Er zou nog steeds sprake van uiteenlopende belangen zijn, maar het gesprek zou niet gestokt zijn. Met de andere partij 'kan je tenminste praten', zouden de betrokken hebben gezegd.

Bij een gepolariseerd conflict stokt echter het gesprek. Dat blijft niet zonder consequenties. Eén partij drukt dan

de wil op een andere manier door. Als de *tegenstanders* hun wil opleggen gaat dat gepaard met maatschappelijke kosten – uitblijven van duurzame energie of landbouw – maar als de *voorstanders* 'winnen' dan levert dat ook maatschappelijke kosten op. Het *sociale contract* – 'we doen het in dit land mét elkaar' – wordt erdoor ondermijnd. Dat vergroot de kans op nog heviger verzet bij de volgende besluiten die genomen moeten worden. Met andere woorden, polarisatie kan vergaande gevolgen hebben voor de zwaarwegende belangenafwegingen die bij veel participatieprocessen nu eenmaal gemaakt moeten worden.

Dimensies van polarisatie

Wat zet polarisatie in gang?

Het bovenstaande laat zien dat polarisatie en conflict niet hetzelfde zijn. Polariserende geeft vorm aan een conflict. Polariserende is daarom ook niet een simpele reflectie van tegengestelde normen en waarden, noch een gevolg van tegengestelde belangen. Zo toonden psychologen Tajfel en Turner aan in beroemd geworden experimenten uit de jaren '60 en '70 dat wanneer mensen de taak kregen iets te verdelen onder verschillende (geheel kunstmatige) groepen, ze de neiging hadden de andere groep te benadelen, ook als het de eigen groep geen enkel voordeel zou opleveren en zelfs als een 'eerlijke' verdeling de eigen groep meer zou opleveren (Klein, 2018). Dit bevestigt dat conflicten tussen groepen ook optreden wanneer er geen tegengesteld belang tussen groepen is.

Uiteenlopende belangen spelen in de praktijk vaak wel een rol bij polarisatie, maar die rol is simpelweg niet eenduidig. Dat komt gedeeltelijk omdat de vraag 'wat is in mijn belang?' vaak complexe antwoorden oplevert. In het geval van een windpark kunnen omwonenden zich zorgen maken over het uitzicht, over lokaal toerisme of over gezondheid en natuur. Tegelijkertijd zou een windpark ook een

bron van inkomsten kunnen zijn en is men het er misschien ook wel mee eens dat kolen en gas geen toekomst hebben. De bezwaren zijn dus reëel, maar er zijn mogelijk ook voordelen te realiseren.

Wanneer het daarbij dus op ruzie uitloopt, wanneer het gesprek stopt omdat er 'niet met de ander te praten valt', gaat het niet meer over belangen alleen. Dan gaat het over hoe het conflict *ervaren* wordt. Heeft men nog vertrouwen in de tegengestelde partij? Denken mensen dat hun eigen perspectief even zwaar gewogen wordt (door de overheid, bijvoorbeeld) als dat van de ander? Een belangenconflict kan het wij-zij denken wel 'aanzetten'. In dat geval zijn de wij-zij polen dus al wel aanwezig, maar liggen ze doorgaans onder de oppervlakte. Als er dan een beleidsinterventie bijkomt, bijvoorbeeld in een wijk die aardgasvrij moet worden, dan kan het geld dat verdeeld moet worden, of de nieuwe regels die toegepast moeten worden, die identiteiten activeren en mogelijk verder uit elkaar drijven (Kretschmer, 2013).

Hoe dieper de bestaande scheidslijnen tussen wij en zij in de samenleving al zijn, hoe makkelijker identiteit geactiveerd

wordt bij (de dreiging van) conflict (Lau and Murningham, 1998). Dat betekent dat doorgaans diep verankerde verschillen zoals die tussen rijk en arm, wit en kleur in het bijzonder aandacht verdienen bij elk verandertraject.

Polarisatie bij groepen en bij individuen

Tot nog toe hebben we het vooral over polarisatie tussen groepen gehad. Dat is niet voor niets: we worden gesocialiseerd in groepsdenken (we leren als tieners mensen in sociale categorieën te plaatsen), maar door belangenverschillen kristalliseren zich ook snel kampen van mensen die min of meer dezelfde belangen delen. Echter, zulke ‘kampen’ zijn in eerste instantie zeer losse formaties, die niet polariseren als groep. Niet elk lid van een kamp is namelijk even ontvankelijk voor polarisatie.

Sommige leden van een ‘groep’ gaan verder dan anderen in het reduceren van relaties met andere groepen tot een eenvoudig maar sterk moreel geladen ‘wij-zij’. Onderzoek toont aan dat degenen die het meest intens betrokken zijn bij de politiek of bij een issue of sportclub, het meest voor affectieve polarisatie vatbaar zijn (Frederico, 2018). Vanwege de nauwe betrokkenheid van het individu is de positie van de eigen partij namelijk ook belangrijk voor de eigen identiteit. En affectieve polarisatie, dat draait nu juist om identiteit.

Daarom is het ook van belang om onderscheid tussen verschillende groepsleden te maken. We noemden al Brandsma’s categorie van de ‘pusher’ – degene die polarisatie in een groep of situatie aandrijft. Andere mensen kunnen echter andere rollen op zich nemen, zoals die van *joiner* (iemand die meegaat in de polarisatie, maar die niet aandrijft) of ‘bruggenbouwer’ (iemand die polarisatie probeert te bezweren door ‘begrip voor elkaar’ te kweken).

Rol van de media in polarisatie

De verschillen tussen de (luide) polen en het (stille) midden zie je ook terug in het onderzoek over de relatie tussen media en polarisatie (zie Prior (2013) voor een overzicht van al het onderzoek). De invloed van openlijk partijdige media op waardenpolarisatie van mensen is er ondanks alle ophef hierover niet, nauwelijks, of is niet goed aan te tonen. Waarden surveys, die helpen vaststellen wat het belangrijkste is in hun leven van mensen, laten al decennia stabiele verhoudingen zien. Maar voor een klein segment van sterk betrokken mensen hebben die partijdige media *wel* invloed (Prior, 2013).

Met de opkomst van sociale media de afgelopen jaren lijkt vooralsnog die tendens iets sterker te werken: de middenmoot blijft erg groot (Beam et al., 2018; Trilling et al., 2017), maar aan de uiteinden lijkt polarisatie te versnellen (Hunt en Gentzkow, 2017). De creatie

van alternatieve werkelijkheden (een combinatie van *fake news* en de bubbels of ‘echokamers’ waar mensen alleen nog hun eigen mening horen weerkaatsen) drijft de vicieuze cirkel.

Alternatieve werkelijkheden zoals *fake news* en affectieve polarisatie delen een kerneigenschap: nuance heeft er geen plaats. Ze maken de wereld in zekere zin meer zwart-wit en daardoor minder onzeker en complex. Wetenschappers onderzoeken de mogelijkheid dat complottheorieën in het bijzonder een manier zou zijn om met een onzekere wereld om te gaan (Douglas et al., 2017), waar men de grip op kwijt is geraakt (Kofta et al., 2020), zeker wanneer die wereld door een nieuw virus overhoop wordt gegooid.

Belang van de voorgeschiedenis

Polarisatie begint vaak met een verlies van grip op de wereld om je heen, door het gevoel niet gehoord te worden als het erop aankomt. Individuen en conflicten polariseren niet in één klap. Om te depolariseren kan het daarom nuttig zijn om dat proces terug te traceren naar waar het in gang is gezet. Het gepolariseerde conflict heeft altijd een voorgeschiedenis.

Zo voelen veel boeren zich in het geval van de boerenprotesten door de jarenlange opeenhoping van ineffectieve regels en noodzakelijke schaalvergroting zich met de rug tegen de muur gezet.

Er is de vrees voor méér regels, voor stikstofmaatregelen die hen zwaarder raken. En er is de terugkerende woede over banken die hen met dure leningen hebben opgezadeld, over agrarische bedrijven en supermarkten die slechte prijzen voor hun producten betalen.

‘Je zit financieel in de shit en de regels blijven maar komen’, zegt Ingeborg (50), melkveehouder uit Baarn. Ze voelt het zelf, heeft een zelfmoordpoging van een boer in haar omgeving meegemaakt, gaat binnenkort zelf stoppen. Trots en zekerheid, die mist ze. (Rik Rutten, NRC, februari 2020)

Duidelijk is dat de agrarische sector, die de meeste stikstof uitstoot, moet bijdragen. Maar boeren voelen zich in een hoek gezet: al jaren doen zij dure investeringen om aan milieuregels te voldoen en ze verdienen er vaak geen cent meer om. Hebben ze nog wel toekomst in Nederland, vragen zij zich af. (Jorg Leijten en Geertje Tuenter, NRC, juli 2020)

Hoe omgaan met polarisatie als participatie-professional?

Ondanks de frustratie die het kan opleveren bij alle betrokken partijen is polarisatie niet per se slecht. Het kan ruimte scheppen voor debat en zorgen dat nieuwe deelnemers aan dat debat kunnen meedoen. Het kan er bijvoorbeeld op wijzen dat een bepaalde *governance* structuur niet meer ‘werkt’. Die structuur kan dan gewijzigd worden.

Er zijn ook manieren om (zo) constructief (mogelijk) met polarisatie om te gaan. Een aantal algemene maar relevante methoden staan al in andere *snelstudies* (rechtvaardigheid, deliberatieve democratie) beschreven. Brandsma (2016) heeft echter ook een speciaal op polarisatie geënte dialoogmethodiek ontwikkeld die hier ook kort zal worden besproken.

Eén handvat daarbij is dat participatieprocessen niet naar consensus moeten streven. In een gepolariseerde situatie is consensus zoeken zelfs olie op het vuur (Brandsma, 2016). De combinatie van bestaand wantrouwen en onvermijdelijke machtsverhoudingen in de manier waarop in- en samenspraak georganiseerd wordt, zal waarschijnlijk slechts leiden tot meer polarisatie en wantrouwen (zie Mouffe, 1998). In plaats daarvan is het productiever om uit te gaan van zowel uiteenlopende als overlappende belangen en beide te identificeren, benoemen en erkennen. Dat neemt de druk van consensus weg en levert een andere samenwerkingsopdracht op.

Een dergelijke strategie kan tot zijn recht komen binnen deliberatieve democratie. Zo betogen Jelmer Mommers en Eva Rovers onlangs over het burgerberaad:

Natuurlijk zijn er soms felle discussies tijdens een burgerberaad, en die zijn ook heel nuttig: ze maken duidelijk waar de pijn zit. Onenigheid kan het begin zijn van het zoeken naar de beste oplossingen. Je kunt je voorstellen dat de deelnemers aan een burgerberaad wel de hele tijd ruzie zouden krijgen als ze met elkaar in debat zouden gaan, want daar gaat het om winnen of verliezen. Het doel van een burgerberaad daarentegen is gezamenlijk tot aanbevelingen komen. (Mommers en Rovers, *De Correspondent*, oktober 2020)

Common ground, het vinden van een zo groot mogelijke gemeenschappelijke noemer, in plaats van consensus dus. Voor burgerberaden selecteert men bovendien deelnemers op diversiteit van achtergrond, niet op basis van interesse in de materie. Daarmee kun je voorkomen dat de mensen die zich het meest ermee bezighouden de discussie domineren; dat is belangrijk, want juist dat zijn de mensen die het meest gepolariseerd zullen zijn, en het slechtst in staat zullen zijn om een constructieve discussie te voeren.

Een burgerberaad is met andere woorden ten dele effectief omdat het de centrale angel uit affectieve polarisatie haalt: identiteit. Door die brede selectie uit de bevolking krijgt wij-zij denken eigenlijk geen voet aan de grond, want de leden van het beraad vallen in zoveel wij-en en zij-en uiteen dat geen enkele groep in stand blijft. Daarmee ontstaat ruimte voor een koelere overweging van de

materie. (Dit was de succesvol gebleken overweging in Ierland ten opzichte van het muurvaste abortusdebat en in Frankrijk na de protesten van de 'Gele Hesjes'.) Nu, niet elke beslissing kan met een burgerberaad beslecht worden. Verre van. Maar dat specifieke kenmerk van het burgerberaad, dat kunnen we ook elders tot ons voordeel maken.

Een ander handvat is het herdefiniëren van het conflict in termen van gedeeld belang, zoals veiligheid, werkgelegenheid of een toekomst voor onze kinderen. Mensen hebben misschien wel andere ideeën over hoe die belangen veilig te stellen, maar iedereen wil tenminste veiligheid of werkgelegenheid. Dat creëert een platform voor samenwerking. Het neemt ook zuurstof uit het identiteitsvuurtje dat 'pushers' proberen te stoken.

Brandsma heeft ook advies voor situaties waarin de legitimiteit van de autoriteiten door de 'polen' wordt bekritiseerd. Participatieprofessionals en andere betrokken autoriteiten moeten dan actief de middengroep opzoeken, die (nog) niet gepolariseerd is, een luisterend oor bieden, op zoek gaan naar de echte kwesties die spelen (dus niet 'de overheid', maar zorgen om het voortbestaan van het boerenbedrijf; niet 'de windboeren', maar angst om verlies van de waarde van je land). Dit soort gesprekken helpen dus ook de voorgeschiedenis van een conflict terug te traceren. Ze bieden daarmee kansen om van slecht uitgedacht beleid in het verleden

te leren en in de toekomst anders in te steken.

In het kort gaat het volgens Brandsma bij depolariseren dus om 'de juiste mensen rekruteren, het juiste onderwerp selecteren, en in het midden positie kiezen en luisteren' (p. 88). Hij voegt hier nog aan toe dat niemand een bemiddelende rol kan spelen zonder degelijke kennis van de situatie en de betrokkenen. Vandaar dat oprechte interesse en nieuwsgierigheid cruciaal is voor effectief luisteren. Dat legt de basis voor een gevoel van erkenning en daarmee vertrouwen. Vroeg beginnen met het rekruteren van de juiste mensen 'in het midden' is daarbij van groot belang, liefst voordat polarisatie is ontstaan.

Samenvattend

Polarisatie is een ongewis proces, maar heeft een gewisse geschiedenis, die belangrijk is om te kennen. Polarisatie kan niet direct bezworen worden, bijvoorbeeld door mensen 'dichter bij elkaar te willen brengen', maar wel indirect door 1) pijn te erkennen en 2) de aandacht te verleggen van identiteit naar samenwerking op basis van concrete materie en gedeelde belangen. Dan kan een verschuiving van wij-zij naar win-win ontstaan. Als er wantrouwen is en een perceptie van oneerlijkheid bestaat, is het dus belangrijk dat dat erkend wordt. Andere rechtvaardige procedures kunnen daarop volgen en de kans op een legitieme uitkomst vergroten.

Polarisatie overstijgt echter vaak het project dat de participatieprofessional moet begeleiden. Als er al sprake is van polarisatie dan kunnen dialoogtechnieken alleen tot op zekere hoogte leiden tot depolarisatie. Beter is daarom om de tijdspanne waarbinnen de participatieprofessional wordt ingezet zo ruim mogelijk te nemen, zodat al voordat het op inspraak en besluitvorming aankomt geleerd kan worden wat er in een wijk of gemeente leeft en men de ruimte heeft om daar op in te springen.

Bronvermelding

- Beam, Michael A., Myiah J. Hutchens, and Jay D. Hmielowski. 2018. 'Facebook news and (de)polarization: reinforcing spirals in the 2016 US election'. *Information, Communication & Society*. 21 (7): 940-958.
- Brandsma, Bart. 2019. *Polarisatie: inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*. Schoonrewoerd: BB in Media.
- Fiorina, Morris P., and Samuel J. Abrams. 2008. 'Political Polarization in the American Public'. *Annual Review of Political Science*. 11 (1): 563-588.
- Federico, Christopher M. 2018. 'Us against them.' *Science* 362 (6413), 407.
- Hayward, Katy. 2015. 'Conflict and Consensus'. In: Wright, James D. (ed). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Elsevier.
- Allcott, Hunt, and Matthew Gentzkow. 2017. 'Social Media and Fake News in the 2016 Election'. *The Journal of Economic Perspectives*. 31 (2): 211-235.
- Iyengar, Shanto, Yphtach Lelkes, Matthew Levendusky, Neil Malhotra, and Sean J. Westwood. 2019. 'The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States'. *Annual Review of Political Science*. 22 (1): 129-146.
- Klein, Ezra. 2020. *Why we're polarized*. New York, N.Y.: Avid Reader Press.
- Kofta, Mirosław, Wiktor Soral, and Michał Bilewicz. 2020. 'What Breeds Conspiracy Antisemitism? The Role of Political Uncontrollability and Uncertainty in the Belief in Jewish Conspiracy'. *Journal of Personality and Social Psychology*. 118 (5): 900-918.
- Kretschmer, Kelsy. 2013. *Factions/ Factionalism*. In: Snow, David A. (ed). *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lau, Dora C., and J. Keith Murnighan. 1998. 'Demographic Diversity and Faultlines: The Compositional Dynamics of Organizational Groups'. *The Academy of Management Review*. 23 (2): 325.
- Mouffe, Chantal. 1999. 'Deliberative democracy or agonistic pluralism?' *Social Research* 66 (3): 745-758.
- Prior, Markus. 2013. 'Media and Political Polarization'. *Annual Review of Political Science*. 16 (1): 101-127.
- Trilling, D., M. van Klingeren, and Y. Tsfat. 2017. 'Selective Exposure, Political Polarization, and Possible Mediators: Evidence From the Netherlands'. *International journal of public opinion research*. 29 (2): 189-213.

Over deze snelstudie

Deze snelstudie is in opdracht van het kennisknooppunt Participatie geschreven door onderzoeks- en adviesbureau Duneworks (www.duneworks.nl).

De oorspronkelijke tekst van Duneworks is op enkele punten aangescherpt in nauw overleg met medewerkers binnen de directie Participatie.

Indien je suggesties voor aanscherping of verbetering hebt horen wij dat graag via het contactformulier op:

www.kennisknooppuntparticipatie.nl

Dit is een publicatie van het kennisknooppunt Participatie,
onderdeel van de directie Participatie.

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Rijnstraat 8 | 2515 XP | Den Haag
Postbus 20901 | 2500 EX | Den Haag
T 070 456 8999

kennisknooppuntparticipatie@minienw.nl
www.kennisknooppuntparticipatie.nl

Juni 2021

Deze snelstudie is geschreven door dr. Marten Boekelo – Duneworks
in opdracht van het kennisknooppunt Participatie.

Aan deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend.
Auteursrecht is van toepassing op dit document. Citeren uit
dit document is alleen toegestaan indien voorzien van een
bronvermelding. Hergebruik en verspreiding van documenten
in originele vorm is toegestaan.